

М. Ч Е Р Н Я В С Ъ К И Й

У Д В А К І Н Ц І

О П О В І Д А Н Н Я

I

Увесь обліплений снігом, надвечір важко підійшов до перону сибірський поїзд. Через бурі й замети він дуже спізнився.

Між іншими пасажирами з його вийшов не молодий вже інженер, Павло Волетарський і, держачи в руках два пакунки з речами, пішов до критого входу в дворець.

Гарно освітлена зала великого перехрестного вокзалу була повна людей, тепла й тютюнового диму.

Спізнившись на черговий поїзд, Волетарський мусів переждати тут чимало часу, поки підійде другий поїзд, що йтиме в тому ж напрямку.

Повагом пішов він поміж тісно поставленими столами і стільцями й канапами, густо обсадженими людьми, приглядаючись, де б зручніше приткнутись з своїми речами. Скрізь усе було заняте.

Нарешті він помітив недалеко від буфету вільне місце і притулив там до канапи один на один свої пакунки, а сам став коло їх. Коли через кілька часу звільнився краєчок канапи, Волетарський присів на його і, стомлений далекою дорогою, заглибився в безпредметне чекання, не бажаючи нічого іншого, крім спокою.

Він сидів, сірий і непомітний, мов степовий коник на стерні, і дивився поперед себе, нічого не бачачи. Бо не хотів нічого помічати. Тільки коли годин через дві до залі почали шумно ввіходити нові пасажири, він механічно перевів очі на їх. Незнайомі люди, вириваючись із пітьми на світ, широко розплющували очі і здивовано немов нічні птахи, дивились на зальне світло й на людей.

Волетарський звернув увагу на це і спостерігав юрбу, коли враз мов іскра майнула в його мозгу: він між новими пасажирами побачив знайоме обличчя.

То була людина високого зросту, в гарному убраниі чужоземного стилю. Вона тримала себе спокійно й поважно і йшла за носієм своїх жовтих шкіряних чемоданів так, немов була певна, що тут, у цьому переповненому людьми помешканні, давно і спеціально для неї приготовано вигідне й комфортабельне приміщення.

І дійсно носій рішуче звільнив місце коло столу неподалік від Волетарського і, ввічливо запитавши про щось чужоземця, одійшов. А, той, не хапаючись, присів до столу, поклав на його руку і бридливо черкнув по настільнику мезинним пальцем, немов одгортуючи від себе бруд.

— Він...

Кров ударила в голову Волетарському. Йому стало душно. Він ворухнувся на місці й ширше відкинув смушений комір свого пальта.

— Так, він... Його манера...

II

Волетарський сидів і спостерігав чужоземця.

Він знов згадав його. Бо то був не чужоземець, а його брат. Тільки що він засвоїв собі зараз манери чи то

англійця, чи американця і мав безумовно закордонний одяг.

Волетарський знов, що Андрій з 1919 року в еміграції, з того року, що так фатально означився в іхньому житті і зробив із іх, двох братів, двох ворогів. І тепер, коли з того часу минуло більше десяти років, і коли несподівано зустріч спочатку кинула було його до брата, давня зневість, тільки трохи приспана часом, обсипала його спину пекучим морозом і владно залишила на місці.

Він сидів і дивився на брата, не знаючи, як тримати себе. Йому добре було видно тонко окреслений Андріїв профіль. Він удався в матір, другу жінку батькову, польку. Тепер, коли він зняв капелюх, було добре видно його м'яко виліплений лоб — над рівними расовими бровами й носом, вродливими повіками окраєні очі й опукле підборіддя, зараз уже підкresлене досить поважним волом.

Він постарів. Та й дивно було б, коли б він залишався таким, яким був десять літ тому. Життя за часів революції й після неї невблаганно покладало свої суворі риси на обличчя усіх, хто проходив поміж його вогнів.

Волетарський пригадав свої сивини. Андрій зберігся далеко краще від його. І це не дивно з його легковажною, егоїстичною вдачею. Ніколи й нічого не приймав він близько до серця, нічого не щадив. Не пощадив навіть Юлій.

Спогад про Юлію неначе лезом бритви черконув по серцю Волетарського. Через його вона, через отого випещеного красуня, гине. Через його вона, через отого фальшивого денди, з його ненависним волом, поневіряється безприступльна, безпорадна й зараз невідомо де. Через його вона вічною раною ятиться в серці його самого, сірого й непомітного інженера Волетарського...

Якесь складне почуття кипучим шумом піднялось з грудей Волетарського і вдарило в голову. Він несподівано для себе піднявся з місця.

Нічого не зважаючи, він пішов до брата, неначе тільки для того, щоб злісно передати йому частку того, роками виплеканого, болю, що зараз клекотів у ньому, і кинути з ним в його викохане обличчя свою зневість.

III

— Як ти попав сюди? — холодно спитав він, не вітаючись.

— Павло! Невже це ти? От неспод...

Андрій моторно підвісся, обхопив рукою шию братову й замкнув його й свої уста поцілунком.

— От несподіванка! Відкіля ти?

— З... Сибіру, — немов видалиючи з себе слово, відповів Павло.

— А я — в Сибір. Добре, що зустрілись, а то б може ніколи вдруге не довелось побачитись.

Павло промовчав. Він почував себе ніяково.

Андрій помітив і зрозумів ту мовчанку й ніяковість і, щоб підтримати взятий ним зразу тон розмови, запитав:

— Ну, як же ти?

— Нічого. Живу, — коротко відповів Павло.

— Бачу, що живеш, — сказав, крутнувши головою, Андрій, — Ale... Тобі певне не так добре ведеться.

— Чому так думаєш?

— Подався ти дуже.

Андрій повів по братові очима з голови до ніг, і той, під братовим поглядом, почув, який на йому убогий одяг і який він сам битий життям.

— Ale чого ж ми стоїмо? Сідай!

Андрій поступився стільцем братові, а сам сів на чемодан.

— Я такий щасливий, що зустрівся з тобою, — удано захоплено говорив він.

— Невже для тебе справді це таке щастя? — іронічно запитав, глянувши на брата, Павло.

— I ти ще питиєш...

— Звичайно, литаю.

Андрій пильно глянув на брата своїми сірими очима, й розгублена усмішка застигла на його устах.

— Ти не віріш? I ти правий. У тебе своє уявлення про мене й про наші взаємовідносини. Ale для мене буде щастям хоч би й те, що я зможу знищити те хибне уявлення.

— Навряд, щоб ти зміг це зробити.

— A я певен, що зможу, — раптом, немов очима зморгнувши усмішку з свого обличчя, переконуюче сказав Андрій, і в голосі його почулися знайомі Павлові ноти уданої широти. — Нам треба поговорити. Раз і назавжди.

— Що ж, поговоримо, — сказав Павло і поглянув на свої речі.

Вони лежать на місці під чорною плямою вікна.

IV

— Насамперед, щоб зразу ввести тебе в курс, мушу сказати, що я цілком і назавжди порвав з отчизною і з усім, що в'язало мене з нею. Ось уже п'ять років, як я натуралізувався в Англії.

- Бачу.
- Ти бачиш тільки мій одяг.
- Павло, вичікуючи, постукав пучками пальців по столу.
- У мене нова отчизна, нова сім'я й, звичайно, нові обов'язки перед ними.
- I прекрасно. При чому ж тут я і оця наша розмова?
- А при тому, що між нами постало колись фатально тяжке непорозуміння і мені хотілось би ліквідувати його.
- Щоб легше було жити в своїй новій отчизні? — осміхнувся Павло.
- Щоб остаточно порвати з старою отчизною.
- Алеж ти ось зараз чомусь вернувся до неї.
- Я не вернувся, а приїхав сюди, як уловноважений нашої концесійної компанії. Приїхав і знову пойду.
- Одверто кажучи, тобі нічого ліквідувати.
- Як так?
- А так. Коли ти збаламутив Юлію і одірвав її від сім'ї, то тим ти назавжди порвав наші всякі відносини. Це одно. А коли ти кинув свій край в той час, ну... як там відбувалась вирішальна, так — вирішальна боротьба клясів, і коли ти свідомо став на бік того клясу, який є кревним ворогом пролетаріату, що творить зараз у нас нове життя, то знов тобі нема чого ліквідувати.
- Гаразд. Ну, а скажи мені: ти з пролетаріятом?
- Павло мовчки кивнув головою.
- Щиро? Не з-під ломаки? — з недоладною усмішкою спітав Андрій.
- Звичайно. А ти позинен знати, що тебе давно викинуто з живого соціального організму, що зараз зветься СРСР, як сторонній предмет і тому тобі вже нічого в тому організмі ліквідувати.
- Так. Ну, а все таки — історія з Юлією...
- Вона давно зліквідована. Ти кинув її, і тим усе закінчено.
- Я її не кидав, — сухо сказав Андрій. — Ми розійшлися.
- Ну, нехай розійшлися! — з іронією сказав Павло.
- Але зрозумій мене! — спалахнув Андрій. — Ти уявляєш, що я являюсь якимся безпardonним Дон-Жуаном, що легко-важко розбиває чиєсь щастя!..
- Нічого я не уявляю й не говорю про чиєсь щастя чи нещастя! Знаю тільки те, що сталося. Ти зробив Юлію нещасною. Ти позбавив її родинного захисту й тепла. Ти потяг її на чужину й кинув її там!
- Повторяю: я не кидав! Ми розійшлися.

— Але ти маєш сім'ю, а що вона має?

— Це від неї залежить, вона могла улаштуватись інакше— за кордоном, або повернувшись... ну, хоч би й до тебе.

Павло нетерпляче крутнув головою:

— Слова й слова!

Він одвернувся від брата й суворо дивився поперед себе. Глибока зморшка залягла поміж його докупи зведених брів.

В тютюновому диму сонно горіла електрика. В залі стояв безугавний гомін, і ввесь вокзал, здавалось, говорив про щось далеке й зайве і в той час болюче й невідступне.

V

Кілька часу брати сиділи мовчки, неначе обмірковуючи те, що сталося. В обох іх було почуття, що оце зараз, ще раз і вже остаточно, одрізано іх одного від одного і в обох на місці розрізу щемить свіжа рана.

Обом ім давно хотілось їсти. Зараз вони ще гостріше почули це. І було з того неприємно й досадно.

Павло бачив, що в буфеті нема нічого їстивного. Йому соромно було за це перед братом, як ворогом і чужоземцем. Андрій теж помітив це, і йому хотілось ушпигнути цим брата, отого радянського інженера, прихильника пролетаріату, будівника нового соціалістичного життя. Але почуття такту утримували його.

— Як ти живеш і де зараз працюєш? — запитав він спередом брата.

Той назвав завод, куди призначено його, і попередній, де він працював раніш.

— Живу з Лорою й Ганною Іванівною.

— А скільки років зараз Лорі?

— Чотирнадцять.

— Ганна Іванівна ще тримається? Їй уже мабуть перейшло за шістдесят? Як вона себе почуває?

Павло сухо задовольнив цікавість братову. Знав, що той розпитується тільки для того, щоб не мовчати. Але розмова знов увірвалась.

Стрілки на вокзальному годиннику посувались так мляво, що здавалось, ніби він зовсім зупинився. За вікнами стояла ніч і біла віхола. Сніг налипав на чорні стекла білими смугами. Важке повітря залі знесилувало стомлений організм подорожніх, і в йому дедалі набиралось більше й більше якогось невиразного, тупого роздратування. Треба

було стримувати себе, або знайти тому роздратуванню якийся вихід.

Таким виходом була б прогулка на свіжому повітрі, але з зали не можна було вийти, і брати сиділи на одному місці мовчки, не маючи змоги розійтись.

Павлові хотілось все таки розпитатись про Юлію. Вона ж була його дружиною, вона мати його одної дитини, Лори. Він і тепер... ні, він не кохає її! Але свідомість того, що він буде розпитуватись про жінку, яка кинула його, у людини, що одірвала від його ту жінку, поглушилась над ним, своїм братом, і над тією жінкою й кинула її, свідомість того паралізувала його язик. Бо коли б він почав розпитуватись, то це б означало, що він примирився з тим, що сталося, вибачив своєму кривдникові його підлоту.

Ні, ні з чим він не примирився, нічим не поступиться перед негідником!

Бо він, оцей европеїзований дикун, є дійсно негідник. Негідник. Певне він і в СРСР приїхав з метою шпигунства або шкідництва. „Приїхав сюди як уповноважений нашої концесійної компанії і знов поїду...“ Звичайно знов поїде. Зробить якусь мерзоту й поїде. Так як тоді: приїхав з фронту, в мундирчику з голочки, закрутів голову Юлії ...

Павло зідхнув і знов поглянув на годинник.

Ждати поїзда було без кінця довго.

VI

— А все таки треба чогось поїсти, — сказав Андрій. — Я ось проїхав майже всю європейську Росію і ніде не бачив путяцього буфету. Чи так і в Сибіру?

— Та ось подають самовар. Можна чаю напитись.

Брати замовили чаю.

— Я давно не був у Росії. Знаю про життя в ій тільки з газет, — сказав Андрій, надливши склянку. — Думаю, що газети, і закордонні й ваші, не дають справжньої оцінки фактів життя: одні підпускають чорної фарби, — другі — рожевої, чи просто мажуть червоною.

Андрій всміхнувся своїми вогкими устами й, вичікуючи, помовчав півхвилини. Павло не відгукався.

— Але мені хотілось би знати, як дійсно стоїть справа. Ось я тебе запитував, як ти орієнтуєшся: чи дійсно ти стоїш за пролетаріят, чи тільки удаєш, що ти з ним?

— І я тобі відповів.

— Так. Але я хотів би знати, як взагалі у вас інтеліген-

ція ставиться до диктатури пролетаріату. Про робітників не питаю: ні один диктатор проти себе не піде. А як інтелігенція? Революція одібрала у неї все. Що ж їй дала диктатура пролетаріату?

Андрій оглянув поношений одяг братів і усміхнувся кутком рота. Павло піймав той усміх. Кров ударила йому в голову.

— Насамперед не можна ставити питання так, як ти ставиш: хтось комусь дає щось і через те купує його!

— Це ж ваша більшовицька теорія.

— Ні, це просто, вибач, дурниця. Перш за все треба мати на увазі, що зараз ми переходимо критичний етап в житті всього людства, а не тільки що переживаємо революцію в нашій країні. Імперіалістична війна була яскравим і безперечним виразником того, що в житті так званого цивілізованого людства визріли такі противенства, що їх уже ніяк не можна між собою погодити. Той соціальний уклад, що неминуче приводить до війни держав і народів, нікуди не годиться. А капіталістична система господарства й була отим укладом.

— Ти помиляєшся.

— Не помиляюсь!

— Ну, звичайно, коли ти комуніст, ти повинен так говорити. Правовірні крім Корану нічого не визнають.

— Я не комуніст і ніяких коранів не знаю. Я тільки дивлюсь на життя з погляду єдино вірного й непомильного історичного критицизму. Що повинно було бути, те й сталося: капіталізм сам собі розбив голову. Життя показало, що далі йти старим шляхом неможливо. Вибухнув ряд революцій. І знайшлися люди, у котрих вистачило розуму й мужності висунути в слушний час і провести в житті нові принципи, принципи комунізму.

— Фантазія!

— Не фантазія.

— А я кажу фантазія. Перш за все капіталізм і не думав розбивати собі голови, а ви сами себе загіпнотизували і тішитесь своїми візіями і вам здається, що у вас щось робиться.

— Чудові візії, що шоста частина земної кулі переходить до нових соціалістичних форм життя. Нечувана гіпноза: країна укривається новими фабриками й заводами, будуються Волховбуди, Дніпрельстани.

— І пухне вся країна з голоду, ходить гола боса!..

— Не пухне, не гола й не боса. Єсть вади, й не

малі, але все те тимчасове. Ні одно велике діло ніколи не робилось і не робиться без великих жертв. І ми їх при-несемо і переможемо всі перешкоди.

— А чи не нагадує тобі сучасне становище старого анекдоту про те, що привчав колись мудрий єврей свою шкапу папером годуватись і зовсім був привчів, коли б шкапа з голоду не здохла! Ха-ха!..

Андрій засміявся і переможно відкинувся назад. Павло спалахнув.

— Ні, не нагадує! І не може нагадувати отієї дурниці, коли ми з кожним роком збільшуємо свої ресурси, коли в нашій країні шаленим темпом розвивається індустріалізація, коли ми вже бачимо обрії, за якими перед нами розгортається простори нового, кращого життя!..

— Нової комуністичної катарги!

— Ні, вибачте, пане, нового укладу вільного людського життя!

— Ще як вам дозволять дійти до тих обріїв!

— Ми й не будемо питати ні в кого дозволу. Історична необхідність накреслила наш шлях, і ми, раз ступивши на його, пройдемо його до кінця. Сили на це у нас вистачить!..

Андрій нервоно затарабав пучками по столу. Павло поглянув на свої речі і знов повернувся до брата. В його грудях розгоряється вогонь змагання й боротьби.

VII

— Ось ти все про що я говорив, приймаєш з іронією,— сказав він.— А іронії тут зовсім не місце.

— Я не іронізую. Я просто дивуюсь. Мені вся ваша система здається химерою. Хоч би взяти вашу індустріалізацію в країні зліднів,— відповів Андрій.— Я не розумію її.

— Тому, що ти не розумієш, вона й здається тобі химерною. Це ясно. А треба зрозуміти. І не багато й зрозуміти. Поперше,— що в нашій країні і зараз ще йде найжорстокіша клясова боротьба. Кривава боротьба. Винищуються коріння капіталізму.

— Це боротьба з куркулем, отією людиною, що годувала вас хлібом?

— Так, з куркулем, що гноїв наш хліб, з непманом і різного роду шкідниками. Подруге,— що ми ведемо цю боротьбу не для того, щоб тільки вести її, й не через те, що ми такі кровожерні. Ми розчищаємо поле і на йому збудуємо систему нового життя, комуністичного.

— Прекрасно.

— Не можна будувати комунізм у країні у всіх відношеннох відсталій, якою була царська Росія,— в країні майже виключно хліборобській, в країні, що усьому, крім хліба, залежала від країн індустріалізованих і зараз нам ворожих, і тому треба за всяку ціну індустріалізувати свою країну. Бо те, чого ми прагнемо, може здійснитись тільки на високій індустріальній базі. А цієї бази не можна утворити перш за все без знання. І тому у нас вся країна покривається школами: нижчими, середніми і вищими. У нас всі молоді робітники вчаться по вузах і робфаках. Кожен червоноармієць проходить курси, на яких одержує загальноосвітні й технічні знання.

— Добре.

— Але мало мати знання, треба виплекати й підняти серед робітництва робітничий ентузіазм, треба заразити його бажанням працювати з усією енергією. Треба утворити нову дисципліну праці. І це все робиться. І нічого не буде дивного, що ми в найближчі роки індустріалізуємо свою Країну Рад, по-твоєму ще й досі—Росію, країну зліднів. Бо для всіх ясно, що тільки цим шляхом ми звільнимось від залежності від капіталістичних країн.

— Але для індустріалізації потрібні кошти, а у вас їх немає.

— Знайдемо! Не даром капіталісти вважали Росію за золоте дно. Ти й сам мабуть ідеш по золото? Знайдемо.. І дійдемо до того, що в нашій державі, державі пролетарської диктатури, цілком проведемо соціально-технічну реконструкцію всього народного господарства. Цілком знищимо куркуля і по-новому переробимо економіку незаможника й середняка. По-новому перевиховамо людський матеріял...

— Вибач: утворите якусь країну, де тектимуть в кисельних берегах молочні ріки, а аборигени сидітимуть по берегах і величезними ложками съорбатимуть те молоко. Тільки навряд щоб діждалися вони того часу: раніше вимрут з голоду.

Андрій глузливо подивився на Павла. Той теж глянув на його.

— Коли б це могло бути так, як ти кажеш, то будь певен, що імперіялісти теж сиділи б по своїх річках, по складавши на черевах свої ручки, і ждали б тільки моменту, коли можна буде голими руками взяти нас. Та ба, вони не дожидають того, бо знають, що того не буде, а прагнуть

якнайскоріше організувати інтервенцію, щоб захопити нас на півшляху, поки ми не окріпли. Загадують оті безглазі хрестові походи.

— Ну, хрестовий похід, то, звісно, дурниця.

— Міг би бути й не дурницею, коли б у нас не було тієї сили, що ми можемо тій дурниці протиставити її.

— Так,— загадково сказав Андрій, і обидва брати замовкли.

Заля, що під час їхнього сперечання немов притихла, прислушаючись, тепер знов заговорила. І говорила вона так само, як і раніш, про щось далеке і зайве і в той час болюче й невідступне.

VIII

Андрій сидів і в'яло посміхався якимся своїм думкам. Павлові здавалося, що він сміється над ним, над його захопленням і ентузіазмом. Сміється над усім тим, в чому він був давно і щиро переконаний, сміється в його особі над радянською інтелігенцією. І його поривало довести спірку до кінця, не залишити ніяких темних закутів.

— Ти питав, як відноситься інтелігенція до диктатури пролетаріату,— сказав він — Всяка буває інтелігенція. Чимало у нас було такої, що походила з справжньої буржуазії. Тій, звичайно, не підійти до пролетарської ідеології, не засвоїти нових форм життя. Але більшість її виїхала за кордон або вимерла. Основне ядро складає тепер нова, радянська інтелігенція.

— Колишні так звані „кухаркини“ дети?

— Не тільки „кухаркини“. В неї увійшли люди всіх походжень, які здатні скинути з себе пута старого недомислу.

— І проміняти своє право перевородства на чечевичну юшку.

— Тобі все уявляється, що хтось щось продає, чимсь гендлює, на чомусь заробляє! — не стримавши роздратування, що його викликали братові зауваження, різко сказав Павло.— Єсть такі, і ти їх знаєш. Але основна маса нашої інтелігенції — це люди, що зрозуміли історичну необхідність клясової боротьби в сучасних формах і стали на бік робітників, а не капіталістів. Це люди, що перебороли в собі стару інтелігентську гамлетівщину і взялися за чорну буденну працю з вірою, що тільки вона приведе до кращого життя. Це люди, що скерували свої творчі сили на працю разом з пролетаріатом і для пролетаріату; а через його і для май-

бутнього людства. Люди, що знаходять високе й героїчне в тому, що звуть робітничими буднями життя. Відчувають темперамент епохи, її ентузіазм. Ти ось кілька разів оглядав мій одяг. Тобі певно смішно, що я маю такий потертий вигляд. Щож, я рядовий робітник — чорнороб у країні, з якої в свій час по всьому світу мають розійтись...

— Агітатори!..

— Так, нехай і агітатори — за нове соціалістичне життя. Бо ми несемо незмірену цінність для людства. Мені не треба твого голляндського полотна, твоїх англійських драпів. Обійдусь і без іх!

— Як обходилися без м'яса й цукру?

— Як обходилися часом без м'яса й цукру, віддаючи свою частку тих м'яса й цукру на купівлю машин, на будівлю заводів!

— А буде, неодмінно буде нова інтервенція і відбере вона ті машини й заводи, а тебе повісить на заводських воротях! — пошепки кинув, нахилившись до брата Андрій і оглянувся навколо.

Ніхто не звертав на іх уваги. В залі стояв глухий гомін. В тютюновому диму сонно горіли електричні лямпочки.

Серце Павлове пульсувало як на гвалт. Зненависть до брата й його ідеології полум'ям поривалась вибухнути з його грудей. А ось вони де, пани-інтервенти. Ідути до своїх концесій. Ім тільки б прийти й залити потопом чужу країну! Загарбати все! Вивішати тих, хто не сподівається на їхню ласку! Одірати все найдорожче, як цей одірав... Юлію! Юлію одірав мерзотник!

— Послухай, — гостро сказав він — Скажи мені правду: де зараз Юлія і що з нею? Я вимагаю від тебе перше й останнє тільки правди.

IX

Андрій широкими з несподіванки очима глянув на брата. Перед ним сидів не попередній убогий і пригнічений радянський інженер, а людина, що готова спалити його своїм поглядом, що в придушенному її голосі клекотіла безодня нестриманої пристрасності. Він злякався тієї пристрасності. Злякався раптового переходу з розмови про політику на розмову про Юлію. Але він відчув внутрішній зв'язок між тим, про що говорилось раніше, і тим, на що викликав його зараз Павло.

І він прийняв той виклик.

— Ми розійшлися з нею в Варшаві. Потім вона переїхала до Парижу.

— Лжеш! — придушене, нахилившись через кінець столу до брата, сказав Павло. — Ти сам повіз її в Париж і там торгував її тілом... Маю певні відомості про це...

Андрій викликаюче випростався на місці.

— Коли маєш, чого розпитуєш? — кинув він.

— Того розпитую, що хочу знати, де вона зараз.

— Не знаю!

— Знову лжеш!..

— Я тобі кажу, що певне не знаю нічого, — виділяючи кожне слово, мов ножем ріжучи, сказав Андрій. — Чув, що вона переїхала до Греноблю. Працювала там на виноградниках...

— І більше нічого?

— І більше нічого!

— Ти кинув її без жадних засобів до життя?

— Вона сама не захотіла нічого взяти від мене.

— За те ти взяв усе, що міг...

— Павле! Прошу тебе: не забувайся!.. — рівним голосом промовив, постукуючи пальцями покладеної на стіл руки. Андрій, і очі йому заблищали сталлю. — Ти не суддя нам.

Пальці його тримтели.

— Не думай, — продовжив він, — що в тому, що сталося, винні тільки ми з Юлією. Винен і ти. Винен тим, що не вмів як слід поводитись з молодою, пожадливою до радощів життя, жінкою, що морозив її своїм холодом.

Павло нервово зморгнув очима, й судорга смикунула ліву сторону його обличчя. Так, він зінав про це, думав про це. Нічого винуватити когось, коли життя усіх обвинуватило!

Він мовчки одвернувся од брата. А той зіперся на лікtem поставлену на стіл руку й теж замовчав.

На дворі сіяв сніг і холодно бив у чорні вікна крупою, і звідти невідстано дивилася у залю пітьма.

Павло підвівся з місця й пішов до вікна, де лежали його речі. Став проти його і довго дивився в каламутну гущу ночі.

X

Майже одночасно повинні були підійти два поїзди. Поїзд Андріїв прибув раніше, він підійшов до брата.

— Ну, прощай! — сухо сказав ейн, подаючи руку.

— Прощай!—механічно відповів Йому Павло.

— Більше не побачимось.

Павло змовчав.

Андрій глянув на його прижмуреними очима, і в іх блиснула вогкість. Він немов хотів щось сказати братові, але повернувся й пішов із залі за носієм своїх речей, а Павло залишився на місці. Турботно думаючи про те, що й Йому треба іхати далі, він намагався стримати своє схильування, увести думки в якесь певне річище.

Заля значно спорожнявіла й затихла. Павло сидів коло своїх речей, немов покинutий. Йому було тяжко й неприємно.

Він чув справжній фізичний біль у своїх членах, чув, що складаються вони з якихсь болючих ланок, таких болючих, як його розворушені спогади.

— Тьху, яка бридня!—пробурмстів він.

Сидів і бездумно дивився по залі.

Нарешті прибув його поїзд. Він уявя речі й пішов із залі.

XI

На пероні вітер обхопив Волетарського свіжим холодом, обсилив снігом. Він, не хапаючись, ішов до вагона, почуваючи якось особливо, немов тією стороною тіла, що й обдував вітер, напрямок, куди одійшов поїзд Андрів. Хотілось одірватись від того поїзда. Хотілось визволитись з-під якогось неприємного полону, перевести думку на другий лад.

Він прискорив ходу.

У вагоні він ледве знайшов собі місце. Все було зайняте, скрізь спали люди. Приткнувшись коло прохідних дверей, Волетарський віддався самотній дрімотним думкам, що мов пасма диму й пара над поїздом проносились у його над головою. Хотів заснути й не міг. Вагон ритмічно похитувався, і під ним неначе хтось безперестану вів розмову. Про що?—Про іх, двох братів Волетарських, що роз'їхались оце у два кінці. Про все, про все, що було й має бути.

В уяві Волетарського, немов з туману випливаючи, поставали картини недавньої праці на заводі, що він покинув, несподівано виникали очі головного інженера, товариша Неймана. Він чув його твердий, переконливий голос: „Ми повинні розуміти, повинні виконати наше завдання. І ми виконаємо його!..“ І хтось під підлогою вагона упевнено й незмінно потверджував, що завдання буде виконане, буде виконане!..

І потім, крізь морок ночі й хуртовину, далеко, далеко, в степах Донбасу, вимальовувались димарі заводу, куди їхав Волетарський. І він бачив, як там вночі горіли огні, доменні печі видихали з себе куделі газів.

І там працювали люди. Працював великий колектив, щоб виконати одне єдине і неодмінне завдання — вивести країну на вільний широкий шлях нового життя.

— Нового життя, якого вже не буде для Юлії,— подумав Волетарський і розплющив очі. Глянув у п'ятьму вагона і знов заплющив. І з тієї п'ятьми вийшла Юлія, сумна й виснажена, але з великими очима вакханки. Така, якою була колись,—з чорними вогкобліскучими очами вакханки! Ті очі світились у Парижі. За їх відбирано гроші. Маленькі франки з рук козлоногих паризьких сатирів...

Волетарський застогнав.—Продавати себе, щоб з того хліб істи!. Щоб годувати отого пещеного самця, так подібного до викоханого ксьондза!. Горбоносого ксьондза з його пожадливими губами й налитим салом волом!. О, він ів той хліб! Смакував його своїми білими губами!. О він відбирав ті франки своїми білими руками пробоща! А вона, вона цілуvalа ті руки, ті пальці, лизала їх, як собака!..

А тепер ось він іде до Сибіру. Лежить на м'якому ліжку,—сібарит запроданий. Спить і вів сні бачить інтервенцію. Ще невідомо: куди він іде й по що іде. На Лену? Висітиме на воротях заводу не чесний робітник, радянський інженер Волетарський, а теж інженер Волетарський, агент інтервенції!. А може тепер і не Волетарський. Може якийнебудь Волен чи Пальмерстон. Тъху!..

XII

Поїзд зупинився коло якоїсь станції. Волетарський отямився. Один з пасажирів забрав свої речі й вийшов із вагона. Волетарський зайняв його місце.

Він ліг і, почуваючи фізичну насолоду, з полегкістю розправив свої члени. Полежав трохи й перемостиув узголов'я. Потім поклав руку долонею під щоку і так застиг.

Він лежав і думав, що поїзд далі й далі відносить його й брата одного від одного, так само, як розділило їх і віднесло одного від другого життя. Ніколи вже не зайдуться іхні путі. І ні для чого їм зіходитись. Юлія... Але що ж Юлія? Гарна, чесна й правдива жінка, що віддавалась своїм почуттям, як золота хмара небесна вітрам буй-

ним, сваволею п'яним. Не зійдуться іхні путі. У неї своя путь.

Але... а що?—солодка думка м'яко повила млостю голову Волетарському.—А що, коли б йому пощастило відшукати її, повернути до себе?! Не до себе, до Лори, до Ганни Іванівни, жили б вони вкупі. Жили б... Очі б його дивились на неї. Ніхто б не торгував нею. Не торгував би ніхто, як оті запроданці торгають усім, торгають рідним краєм, торгають інтересами братів своїх, бідних і убогих, з віку віків покривджених... Аби тільки щось до рук попало, аби тільки що в кишені брязнуло!

— Ні, не продам тебе, не продам!—думав Волетарський.

Він говорив у думці комусь теплі й проникливі слова й сам не зінав, кому говоритъ.

Поїзд летів крізь бурю й сніг на південь, усе на південь.

5-X 1930.